

Anadolu'daki İrşad Merkezlerinden Nehrî Tekkesinin Osmanlı Rus Savaşlarındaki Olumlu Katkıları

Abdulcebbar KAVAK*

Özet

Tarikat mensuplarının, tasavvufun kurumsallaştığı dönemden beri biline gelen cihada iştirakleri, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. 19. asrın ilk çeyreğinden itibaren ilim ve tasavvuf alanlarındaki ciddi faaliyetleriyle Osmanlı toplumunda saygın bir yer edinen Nakşibendî-Hâlidî şeyhleri, Osmanlı Rus savaşlarında halkı Ruslara karşı organize ederek Osmanlı'ya toplumsal ve askerî destek sağlamışlardır. Hakkari'de bulunan Nehrî Tekkesi de, Osmanlı Rus savaşlarında ciddi misyon yüklenen Nakşibendî-Hâlidî irşad merkezlerinden biridir. Anadolu ve İran sınırındaki Kürt aşiretleri üzerinde etkili olan ve çok sayıda müritleri bulunan Seyyid Tâhâ-i Nehrî (ö. 1269/1853), Seyyid Muhammed Salih Nehrî (ö. 1280/1864) ve Şeyh Ubeydullah-ı Nehrî (ö. 1300/1883), bu tekkenin postnişinleridir.

Anahtar Kelimeler: Nehrî Tekkesi, Osmanlı Rus Savaşları, Hâlidîlik, Seyyid Tâhâ-i Nehrî, Şeyh Ubeydullah-ı Nehrî

The Positive Contributions of Nehrî Lodge- One of The Education Centers in Anatolia- During Ottoman and Russian Wars.

Abstract

The participation of the members of the lodge to the wars since the beginning of the institutionalization of the lodge continued during the Ottoman era as well. Since the first quarter of the 19th century, Naqshbandî-Khalidî Sheikhs, who gained a respectable position in Ottoman Empire for their significant activities in the fields of

* Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi (a.c.kavak@hotmail.com)

science and sufism, provided both military and social support to Ottoman Empire by organizing the public against Russian forces during Ottoman and Russian War. Nehrî Lodge that stands in Hakkari is one of the Naqshbandî-Khalidî education centers which played an important role in Ottoman and Russian War. Sayyid Taha an-Nahrî (d.1269/ 1853) Muhammad Salih an-Nahrî (d. 1280/1864) and Ubaydullah an-Nehrî (d.1300/1883) who were extremely efficient of Kurdish tribes and had lots of followers are the postnishins of this lodge.

Key Words: Nahrî Lodge, Ottoman and Russian Wars, Khalidiyya, Sayyid Tâhâ an-Nahrî, Sheikh Ubaydullah an-Nahrî

Giriş

Osmanlı döneminde Anadolu'da farklı tarikatlara ait çok sayıda irşad merkezinin bulunduğu bilinmektedir.¹ Bu irşad merkezleri ilmî ve tasavvufî eğitim başta olmak üzere toplumun ihtiyacı olan birçok alanda faaliyette bulunmuş, aynı zamanda savaflara da bilfiil iştirak etmişlerdir.² Nakşibendî-Hâlidî koluna bağlı olarak Hakkâri bölgesinde faaliyet yürüten Nehrî Tekkesi de, bu tarihi ve toplumsal misyonu başarıyla yerine getiren maneviyat merkezlerinden biridir.

Anadolu ve İran sınırında stratejik bir noktada kurulması Nehrî Tekkesinin önemini arttırmıştır. Fakat bu tekkeyi asıl önemli kılan husus, postnişinlerinin Hâlidî tasavvuf geleneğini devam ettiren güçlü bir aileye mensup olmalarıdır. Hâlidîlikte Şîu düşünceye ve yabancı hegemonyasına sıcak bakılmaması ve mensuplarının Ehl-i sünnet düşüncesine sıkı sıkıya bağlılığı³ Nehrî ailesini Osmanlı devletine yaklaştırmıştır.

1 Anadolu'daki irşad merkezleri için bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yay., İstanbul 2011, I-V. ciltlerin muhtelif sayfaları; Hasan Basri Öcalan, *Bursada Tasavvuf Kültürü*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000, s. 59-177; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004, ss. 70-540; Mustafa Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 2007, s. 25-408; Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2010, s. 313-579; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, BBŞB Yay., Bursa 2012, s. 79-701.

2 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara t.s., s. 220-225.

3 Hâlidîlikte şîa karşıtlığı, yabancı hegemonyasının reddi ve ehl-i sünnet düşüncesine bağlılık Mevlânâ Hâlidî'in ciddiyetle üzerinde durduğu hususların başında yer alır. Bk. Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcîd fî mektûbâtı hadreti Mevlânâ Hâlidî*, Matbaatu't-terakkî, Dimaşk 1334, s. 79 (4. mektup).

1820'li yıllara kadar Nehrî köyünden ve burada yürütülen herhangi bir ilmî veya tasavvufî faaliyetten bahsedilmez. Nehrî'nin ilmî ve tasavvufî faaliyetlerle tanınması, Seyyid Abdullah Şemdîni'nin (ö. 1235/1819) bazı aile fertleriyle bu köye yerleşmesi ve kurduğu tekke ile gerçekleşmiştir.⁴ Seyyid Abdullah Şemdîni kurduğu tekkede Nakşibendî tarikatını neşretmeye başladıktan kısa bir süre sonra vefat edince, yerine İran'ın Urmiye şehrinde bulunan Berdesor Tekkesinde irşad faaliyetlerini yürüten yeğeni Seyyid Tâhâ (ö. 1269/1853) geçmiştir.⁵ Seyyid Tâhâ döneminde Nehrî Tekkesinin faaliyetleri Anadolu, Irak ve İran'a kadar yayılmıştır.⁶ Nehrî ailesinin her gün biraz daha artan nüfuzuyla bir din hanedanına dönüşümünün temeli de yine Seyyid Tâhâ döneminde atılmıştır.

Nehrî Tekkesi mensuplarının 1820-1920 yılları arasında yaklaşık bir asırlık dönemde üstlendikleri toplumsal misyon ve üç ülkede meskun Kürt aşiretleri arasında bulunan binlerce mürit ve taraftarları, dikkatleri bu ailenin üzerine çekmiştir. İlmî ve tasavvuf kimlikleriyle karizmatik liderler olarak öne çıkan Nehrî ailesi mensuplarının, etkili oldukları hadiselerin başında Osmanlı Rus savaşları gelmektedir. Anadolu ve İran'daki Kürt aşiret reislerini Osmanlı'nın yanında Ruslara karşı savaşmaya teşvik ve organize eden Nehrî Tekkesi postnişinleri Seyyid Tâhâ-i Nehrî (ö. 1269/1853), Seyyid Muhammed Salih Nehrî (ö. 1280/1864) ve Şeyh Ubeydullah-ı Nehrî (ö. 1300/1883)'dir.

Bu makalede özellikle 1238/1823 yılından itibaren etkin bir şekilde faaliyet yürütmeye başlayan Nehrî Tekkesi postnişinlerinin, Osmanlı Rus savaşları sırasındaki olumlu tavırları ve etkileri ele alınacaktır

A. Osmanlı Rus İlişkilerine Genel Bir Bakış

Osmanlı Rus ilişkilerinin geçmişi on altıncı yüzyıla kadar uzanmaktadır. İki ülke arasındaki mücadele, 1453'te Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesi ve 1480'lerde Tuna deltasını ele geçirmesini takiben bir Osmanlı gölü

4 Ali Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, Semerkand Yay., İstanbul 2013, s. 153.

5 H. Kamil Yılmaz, *Altın Silsile*, Erkam Yayınları, İstanbul 2007, s. 200: Hurşid Paşa, *Rihletu'l-hudûd beyne'd-Devleti'l-Osmâniyye ve İran*, çev. Mustafa Zehran, haz. Es-Safsâfi Ahmed el-Kutûri, el-Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, Kahire 2009, s. 382-384.

6 Memiş, Abdurrahman, *Halid-i Bağdadî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000, s. 147.

haline gelen Karadeniz bölgesinde gerçekleşmiştir.⁷ Yaklaşık dört asır süren Osmanlı Rus ilişkilerinde savaşla sonuçlanan toplam on dört hadise meydana gelmiştir. Daha çok on sekiz ve on dokuzuncu asırlarda yoğunlaşan savaşlar içinde en çok iz bırakanları 1828-1829 yıllarında yapılan savaş ile 1877-1878 yıllarında yapılan ve halk arasında 93 harbi olarak da bilinen savaştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde Boğazlar, Kafkasya, Balkanlar ve Karadeniz bölgesi en önemli ve ağırlıklı konuları oluşturmuştur. Bunlar içerisinde özellikle Kafkasya'nın durumunu, on dokuzuncu asrın sonuna kadar hep savaşların belirlediği söylenir.⁸

Osmanlı Devleti 1787-1829 yılları arasında Rusya ile yapılan savaşlarda Kafkasya'daki Müslüman toplulukların⁹ kendi yanında yer almalarını sağlamışsa da¹⁰, 1829'da imzalanan "Edirne Antlaşması" ile Karadeniz sahilleri ve Kafkasya bölgesindeki hâkimiyetini tümüyle kaybetmeye başlamıştır.¹¹ 1877-1878 yıllarında yapılan savaşın sonuçları da en az birincisi kadar ağır olmuştur. Hatta Osmanlı tarihinin en yıkıcı savaşı olarak da nitelenmektedir. Osmanlı Devleti bu defa Balkanlar'daki topraklarını fiilen kaybetmeye başlamış ve bu bölgede iyice zayıflamıştır.¹² Ayrıca Doğuda Batum, Kars ve Ardahan Rus idaresine bırakılmış, Osmanlı Devleti Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelen yoğun bir mülteci akını ile karşı karşıya kalmıştır.¹³

7 Gabar Agostanı, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 223.

8 Yuluğ Tekin Kurat, *1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (1992), cilt: XVI, Sayı: 27, s. 138.

9 Kafkasya'da sadece Müslümanlar yaşamamaktadır. Bölgenin doğusunda ve batısında yaşayan Çerkez, Abaza, Çeçen, İnguş ve Lezgieler Müslüman kabilelerdir. Orta Kafkasya'da yaşayan Ossetler, Sfanlar, Kefsurlar, Pravlar ve Tus'lar ise Hristiyan kabilelerdir. Bk. Mary L. Henze, *19.yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkasya'da Din*, çev. Ahmet E. Uysal, O.T.D.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yay., Ankara 1984, s. 1.

10 Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979, s. 248.

11 General İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 416; Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları*, çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s. 29; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yay., İstanbul 1997, s. 44.

12 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 187.

13 Göçlerle ilgili geniş bilgi için bk. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma*, s. 162-185.

B. Osmanlı Rus Savaşlarında Nakşbendî-Hâlidî Tekkelerinin Durumu

Osmanlı devletinin kurulduğu günden beri Sünnî düşünceye sahip âlim ve sûfî şahsiyetler ile tarikatları desteklediği bilinmektedir.¹⁴ Buna mukabil tarikat mensupları da hem hilafet makamını hem de Sünnî düşünceyi temsil eden Osmanlı padişahlarına savaş dâhil birçok toplumsal hadisede moral ve fiili destek vermişlerdir.

19. asrın ilk yarısında Osmanlı topraklarında hızla yayılan Nakşbendî-Hâlidî tekkelerinin tavrı da diğerlerinden farklı olmamıştır. Bu tekkelerin faaliyetleri, sadece tasavvuf alanıyla sınırlı kalmamış, ilmî, ictimâî ve siyasî alanlarda da kendisini göstermiştir. Bunun en bariz örneklerinden biri, bu tekkelerin Osmanlı Rus savaşlarında Osmanlıya verdikleri fiili destektir. Nitekim Irak'ta bulunan Biyâre Tekkesinden Dağıstan'da kurulan Yukarı Yerağlı Medresesi'ne, İstanbul'da faaliyet gösteren Gümüşhanevî Dergâhından Hakkârî'de kurulan Nehrî Tekkesine kadar çok sayıda Nakşbendî-Hâlidî tekkesi, Osmanlı Rus savaşlarında çok sayıda silahlı mensubuyla Osmanlı'nın yanında yer almışlardır.

1. Biyâre Tekkesi

Biyâre Tekkesi günümüzde Kuzey Irak sınırları içerisinde yer alan Süleymaniye şehrinin Hurmal kasabasında bulunmaktadır. Irak İran sınırında yer alan bu tekke, Irak'taki en etkin Nakşbendî-Hâlidî merkezlerinden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşında Rusların Kuzey Irak bölgesini işgal etmek için harekete geçtiği dönemde, bölgeye asker sevk eden¹⁵ ve Ruslara karşı daha etkin mücadele için yerel birlikler oluşturmak isteyen Osmanlı Devletine¹⁶ en ciddi yerel destek verenlerin başında Biyâre Tekkesine mensup şeyhler gelmektedir.

Biyâre Tekkesinin o dönem postnişini olan Şeyh Necmeddin Biyârî (ö. 1337/1918), Osmanlı devleti tarafından yerel birlikler kurulması için Ku-

14 Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, s. 14-69.

15 Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, 510.

16 Abdurrezzak Abdurrahman Muhammed, *Serburdeki Hewraman Serdaneki Tavile, Çaphane-i Mahâret*, Tahran 2005, s. 966; Serezli Mehmed Ragıb, *Rus ve İngilizlere Karşı Bir Osmanlı Zabiti (1917-1918)*, (haz. Raif İvecan, Ahmet Efiloğlu), Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 24.

zey Irak'taki tarikat mensuplarıyla görüşmek üzere gönderilen Ömer Naci Bey'in görüştüğü başlıca şahsiyetlerden biridir. Şeyh Necmeddin Biyârî, Irak'ta sahip olduğu bütün imkânları seferber etmekle kalmamış, İran'da irşad faaliyetleri yürüten kardeşi Şeyh Alaaddin Biyârî (ö. 1373/1953) ile de iletişime geçerek Ruslarla savaşıacak binlerce gönüllü insanın temin ve organizesinde önemli rol oynamıştır. Biyâre Tekkesine bağlı olarak Hane-kin bölgesinde irşad faaliyetlerinde bulunan Şeyh Nizameddin ile Şeyh Ali Hüsameddin de bu organize görev almışlardır. Bu zevat, bir taraftan bölgede sözü geçen âlim ve mutasavvıflarla toplantılar yaparken, diğer taraftan Caf aşireti gibi Irak İran sınırında etkin bazı aşiret ve nüfuzlu ailelerle görüşerek Rus işgaline karşı halkı bilinçlendirmişlerdir.¹⁷

Şeyh Necmeddin, Şeyh Alaaddin ve Şeyh Ali Hüsameddin Rezav köyü'nde toplanan dört binden fazla silahlı kişiyi Ruslarla savaşmak üzere İran'ın Merivan ve Sine şehirleriyle Irak İran sınırında bulunan Serdeşt bölgesine yönlendirmiş ve bu silahlı birliklere bizzat kendileri komuta etmişlerdir.¹⁸

Biyâre Tekkesi mensuplarının 1916 yılında gerçekleşen bu savaşta Ruslarla etkin mücadele ettikleri ve Osmanlı devleti lehine önemli yararlılık gösterdiklerine hatıratında yer veren Serezli Mehmet Ragıb'ın "... Ömer Naci Bey buralarda aşaire beş yüz bin liraya yakın bir para sarf etmiş. ...Halbuki şimdi buraların en muteber şeyhi adeta peygamber gibi addedilen Şeyh Necmeddin geliyor da kendisine ancak bir bardak çay ikram edilebiliyor.." ¹⁹ sözü, Biyâre Tekkesinin bu savaşta konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Çok sayıda mücahidin yaralandığı ve bazılarının şehit düştükleri²⁰ bu savaşta, Osmanlı ordusu ve yerel birlikler karşısında ağır bir darbe alan Rus kuvvetleri, 28 Temmuz 1916 tarihinden itibaren bölgeden çekilmeye başlamışlardır.²¹

2. Yukarı Yerağlı Medresesi

Dağıstan'da bulunan Yukarı Yerağlı Medresesi, Nakşbendî-Müceddidî şeyhi Mevlânâ Hâlid (ö. 1242/1827)'in halifesi Şeyh İsmail Şirvânî (ö. 1264/1848)'nin Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya bölgesinde etkili olan ir-

17 Muhammed, *Serburdeki Hewraman*, s. 967.

18 Muhammed, *Serburdeki Hewraman*, s. 968.

19 Serezli Mehmed Ragıb, *Rus ve İngilizlere Karşı Bir Osmanlı Zabiti*, s. 92.

20 Muhammed, *Serburdeki Hewraman*, s. 969.

21 Serezli Mehmed Ragıb, *Rus ve İngilizlere Karşı Bir Osmanlı Zabiti*, s. 100.

şad faaliyetleri sonucu Nakşbendî-Hâlidî tekkesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu medresede müderrislik yapan Şeyh Muhammed Yerâğî, Şirvan'da intisap ettiği Şeyh İsmail Şirvanî'nin halifesi Has Muhammed Şirvânî ile beraber bu medreseyi bir Nakşbendî-Hâlidî merkezine dönüştüren kişidir.

Kafkasya'da Ruslara karşı uzun süre mücadeleyi yürüten çok sayıda mutasavvıf ve komutan Yukarı Yerağlı Medresesi'nde yetişmiştir. Bu medrese sayesinde Nakşbendî-Hâlidî koluyla tanışan komutanlardan Gazi Muhammed (ö. 1247/1832), Osmanlı Rus savaşının devam ettiği 1829 senesinde Gimri şehrinde Ruslara karşı cihad ilan etmiştir.²²

Gazi Muhammed'in Ruslara karşı ilan ettiği bu savaş Kafkasya halkı arasında *Gazavât*, dışarıda ise daha çok *Kafkasya Müridizm Hareketi* olarak tanınmıştır. Dağıstan'daki Yukarı Yerağlı Medresesi'ni merkez edinen bu hareket Şeyh Şamil ile en etkili dönemini yaşamıştır.²³ Şeyh Şamil (ö. 1288/1871), 1853-1854 Osmanlı Rus savaşı sırasında Ruslarla etkin bir mücadele içine girmiş ve Osmanlı devletinin yanında yer almıştır.²⁴

1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sırasında başında Nakşbendî-Hâlidî şeyhlerinden Soğratlı Abdurrahman ve oğlu Hacı Muhammed'in bulunduğu Kafkasyalı mücahidler, Dağıstan bölgesinde geniş bir ayaklanma başlatarak Osmanlıya destek vermişlerdir.²⁵ Bu savaşta içinde Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed ve Çerkez asıllı üst rütbeli bazı komutanların da bulunduğu Rus ordusu mensupları, sayıları binleri bulan kalabalık bir toplulukla Osmanlı tarafına geçmişlerdir.²⁶

22 Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, O.T.D.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yay., Ankara 1985, s. 11.

23 Kafkasya bölgesinde Hâlidî şeyhlerinin faaliyetleri ve Osmanlı-Rus savaşına katkıları hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdulcebbar Kavak, "Kuzey Kafkasya'daki Tasavvufî Örgütlenmeler İçerisinde "Müridizm" in Gelişim Süreci ve Hâlidîlik İle Bağlantısı", *Kafkasya Üniversiteler Birliği Uluslararası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Ağrı 2014, s. 363-365.

24 Ahmet Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya*, Orkun Yayınları, Ankara 1961, s. 40.

25 Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, K.T.Ü Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon 1996, s. 17; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, (sad. Nihat Yazar), İrfan Yayınevi, İstanbul 1973, s. 193.

26 Yaser Bağ, *Çerkeslerin Dünü Bugünü*, Kafkasya Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 44, 45; Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 168.

Birinci Dünya Savaşına gelindiğinde Kafkasya'da uzun süredir etkinliğini devam ettiren Müridizm Hareketine Ruslar tarafından ciddi darbeler indirilmiştir. Fakat buna rağmen 1917 yılında Dağıstan'lı Nakşbendî-Hâlidî şeyhi Uzun Hacı (ö. 1920)'nin oğlu Godsinski'li Necmeddin imam seçilmiş ve 1919 yılında Rus kuvvetlerinin Kafkasya'da yenilgiye uğramalarından sonra Çeçenistan bölgesinde *Kuzey Kafkasya Emirliği* kurulmuş ve bu yönetim Osmanlı devleti tarafından tanınmıştır.²⁷

3. Gümüşhânevî Dergâhı

İstanbul'da Nakşbendî-Hâlidîliğin en etkili merkezlerinin başında yer alan Gümüşhânevî Dergâhı, Şeyh Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî (ö.1310/1893) tarafından kurulmuştur. Bu dergâhın Osmanlı'nın son döneminde önemli toplumsal görevler üstlendiği bilinmektedir. Mevlânâ Hâlid'in Trablusşamlı halifesi Şeyh Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî (ö. 1275/1856)'nin irşadıyla Nakşbendî tarikatına giren Şeyh Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına iştirak etmek için müritleriyle beraber Batum'a kadar gelmişlerdir.²⁸

4. Nehrî Tekkesi

Osmanlı Rus savaşlarında çok sayıda mensubuyla beraber Osmanlı'nın yanında savaşan Nakşbendî-Hâlidî tekkelerinden biri de Nehrî Tekkesidir. Makalemizin ana mihverini oluşturan bu tekkenin Osmanlıya verdiği desteğin mahiyetini daha geniş ve örnekleriyle beraber görelim.

C. Osmanlı Rus Savaşlarında Nehrî Tekkesi Mensuplarının Osmanlıya Fiili Destekleri

Şemdinli'de bulunan Nehrî Tekkesi, Osmanlı Rus savaşlarında Osmanlı'nın yanında yer almış Nakşibendî-Hâlidî irşad merkezleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Anadolu'daki ilk Nakşibendî-Hâlidî irşad merkezlerinden biri olan Nehrî Tekkesi, Mevlânâ Hâlid'in medrese arkadaşlarından²⁹

27 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, *Sûfi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988, s. 103-105; Süleyman İzzet Yeğin, *Birinci Dünya Harbinde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15.nci Piyade Tümeni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 94.

28 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara (t.y.), s. 222.

29 Abdülkerim Müderris, *'Ulemâuna fi hidmeti'l-ilmî ve'd-dîn*, Dârü'l-Hürriyye, Bağdat 1983, s. 273.

ve Kadirî tarikatı mensubu olan Seyyid Abdullah Şemdînî (ö. 1235/1819) tarafından kurulmuştur. Seyyid Abdullah Şemdînî, Mevlânâ Hâlid'den tarikat icâzeti aldıktan sonra bazı aile fertleriyle beraber Şemdinli'nin Nehrî köyüne yerleşmiş ve orada bir tekke³⁰ inşa etmiştir. Fakat irşad faaliyetlerini uzun süre devam ettirmeye ömrü vefa etmemiş ve yerine İran'ın Urmiye şehrinde irşad faaliyetleri yürüten Seyyid Tâhâ geçmiştir. Nehrî Tekkesi'nde irşad postuna oturan şeyhler içinde 1235/1819'da vefat eden Seyyid Abdullah Şemdînî hariç Seyyid Tâhâ-i Nehrî, Seyyid Muhammed Salih Nehrî ve Seyyid Ubeydullah Nehrî 1828-1878 yılları arasında Osmanlı ile Ruslar arasında meydana gelen üç büyük savaşta bölge halkını organize ederek Ruslara karşı mücadeleye edilmesi hususunda ciddi gayret sarf etmişlerdir.

1. 1828-1829 Dönemi

Nehrî Tekkesinde en uzun süre irşad postunda oturan Seyyid Tâhâ-i Nehrî,³¹ 1828/1829 Osmanlı Rus savaşında Anadolu ve İran sınırının her iki tarafında yaşayan binlerce müridi ve kendisine saygı duyan çok sayıda Kürt aşiret reisiyle iletişime geçmiştir. Bu iletişim sonucu olsa gerek özellikle Hakkâri ve Urmiye bölgelerindeki aşiret reisleri Rusya'nın Osmanlı devletine saldırması durumunda Ruslara karşı Osmanlı'nın yanında savaşacaklarını Seyyid Tâhâ'ya taahhüt etmişlerdir.³²

Bu savaşta Seyyid Tâhâ'nın Osmanlı devletine verdiği destek birkaç açıdan önemli ve anlamlıdır. Şöyle ki, o dönemin Osmanlı padişahu İkinci Mahmud, ani bir kararla İstanbul'da bulunan Hâlidî şeyhlerini Sivas'a sürgüne göndermiştir.³³ Aynı günlerde Şam'da bulunan üst düzey Hâlidî mensupları da Bağdat'a ve Süleymaniye'ye gönderilerek zorunlu ikamete tabi tutulmuş hatta bu işlerin takibi için üst düzey bir devlet adamı görev-

30 Türkiye'de irşad faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlara genel itibarıyla tekke veya dergâh adı verilirken Araplar, Kürtler ve İranlılar Nakşibendî irşad merkezleri için hânekâ, Kadirî irşad merkezleri için de tekye kelimelerini kullanırlar.

31 Nehrî Tekkesinde Seyyid Tâhâ 34 yıl, Seyyid Muhammed Salih 12 yıl ve Seyyid Ubeydullah ise 15 yıl irşad postuna oturmuşlardır.

32 Sinan Hakan, "Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete: Seyyid Tâhâ-yı Nehrî", *Uluslararası Mutasavvıf Seyyid Tâhâ-i Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri Üniversitesi Yay., Hakkâri 2013, s. 94-95.

33 Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, s. 252.

lendirilmiştir.³⁴ Osmanlı devleti açısından sonuçları çok ağır olan 1828/1829 Osmanlı Rus savaşı öncesi böyle bir kararın alınması, sürgün edilen Hâlidî şeyhlerinin Osmanlıya sağlayacakları muhtemel desteklerden mahrum kalınması sonucunu getirmiştir. İş bununla da kalmamıştır. Osmanlı Devletinin 1828-1829 yıllarında Ruslara karşı yürüttüğü savaşta desteklerinden mahrum olduğu kesim sadece sürgüne gönderdikleri Hâlidî şeyhleri olmamıştır. Osmanlı devleti, doğu sınırimızın her iki tarafında meskûn bulunan Kürt aşiretlerinin yanı sıra, Musul'dan Diyarbakır'a, Van'dan Cizre bölgesine kadar geniş bir coğrafyada varlıklarını sürdüren Kürt beyliklerinin de desteğini alamamıştır. Çünkü Süleymaniye ve çevresine hükmeden "Baban Beyliği" ile Bağdat valileri arasındaki çekişme ve savaşlar İstanbul'u çok uğraştırmış, bunlar bitmeden Cizre'yi kendine merkez edinen "Botan Beyliği" ile Musul valileri ve İstanbul arasındaki sıkıntılar baş göstermiştir. Bu durum on dokuzuncu asrın ortalarına kadar devam etmiştir.³⁵ Bu olumsuz şartlar nedeniyle 1828-1829 Osmanlı Rus savaşında bölgedeki "Botan, Revanduz, Badinan³⁶ ve Hakkâri" beylerinin Türk kuvvetlerine yardımcı olmadıkları ve Osmanlı'nın Rusya karşısında yenilgiye uğramasında Kürt beylerinin bu olumsuz tavrının önemli rolü olduğu ileri sürülmüştür.³⁷ Ayrıca bu savaşta Aras nehrinin güneyindeki Kürtlerin pasif ve belirsiz bir etken olarak kalarak, "Lazlar ve Avarlar" kadar faal olmamalarının, Rusların işine yaradığı ifade edilmektedir.³⁸

Seyyid Tâhâ'nın, sürgüne gönderilerek İstanbul ve Anadolu'daki faaliyetleri engellenen Hâlidî şeyhlerinden habersiz olması çok zayıf bir ihtimaldir. Çünkü gerek Anadolu gerekse Suriye ve Irak'ta görev yapan Hâlidî şeyhlerinin birbirleriyle iletişim içinde oldukları bilinmektedir. Burada şu soru akla gelebilir? Acaba Seyyid Tâhâ, Osmanlı padişahının kendi meşrepdaşlarına yönelik bu olumsuz tavrına rağmen neden Hakkâri ve İran'daki müritleriyle ve kendisine saygı duyan aşiret reisleriyle görüşüp onlardan Ruslara

34 BOA, HAT, 1243, Dosya no: 736, Gömlek no: 34943; BOA, HAT, 1244/1829, Dosya no: 734, Gömlek no: 34832.

35 Abdülaziz Süleyman en-Nevvâr, *Târîhu'l-İraki'l-hadis*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Kahire 1968, s. 99-120; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşivi Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yay., İstanbul 2001, s. 20-28, 131-155.

36 Bu kelimenin aslı "Behdînan" dır.

37 Komisyon, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1986, Sayı: A. 17, s. 167.

38 Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç*, s. 6.

karşı Osmanlı devletinin yanında yer alma sözü almıştır? Kanaatimizce bunun temel sebebi Seyyid Tâhâ'nın bulunduğu bölgenin Sünnî mezhebine mensup Kürtlerden müteşekkil oluşu ve çoğunlukla Ruslarla ortak hareket edebilen İranlı yöneticilerin Osmanlı'nın bölgedeki etkisinin zayıflamasıyla *Şiîliği* yayma ve baskı aracı olarak kullanma riskini gördüğü içindir. İran'da Safevîlerin *yönetime gelişiyile hızlanan Şiîlik* propagandalarının sadece Osmanlı İran sınırındaki Sünnî *aşiretlerle* sınırlı olmadığı, Anadolu'da da bazı ayaklanmalarla sonuçlanan olumsuz yansımalarının bulunduğu bilinmektedir.³⁹ *İran'ın Kafkasya ve Azerbaycan'dan Anadolu ve Irak'a kadar her fırsatta Şiîliği* yayma ve mezhep üzerinden bölgede nüfuzunu artırma çabalarına karşı, Osmanlı devleti *İran'la* olan sınır hattı boyunca yerleşik Sünnî aşiretleri desteklemiştir. İran'ın baskılarından bunalıp Osmanlı topraklarına göç eden Sünnî aşiretleri de sınıra yakın bölgelerde iskân etmek suretiyle Sünnî nüfusu arttırmıştır.

Osmanlı devlet ricali Anadolu ve Irak'ta etkili olan ve Ehl-i Sünnet düşüncesine bağlı tarikat mensuplarının faaliyetlerini kolaylaştırmak ve onları desteklemek suretiyle İran'ın mezhep temelli yayılma siyasetini zayıflatmışlardır. Osmanlı devletinin bu desteğinden Nakşbendî-Hâlidî mensupları da yararlanmışlardır. Haddizatında Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin *Şiîlik* karşıtı tavırları,⁴⁰ Osmanlı'nın elini güçlendirmiştir. Irak İran sınırında İran askerleri tarafından bazı Hâlidî şeyhlerinin yakılarak öldürüldüğünden bahsedilmektedir.⁴¹ Bu hadise, Nakşbendî-Hâlidî mensuplarının açtıkları Medreselerle Sünnîliği İran sınırında canlı tutarak *Şiîliğin* Osmanlı topraklarına nüfuzuna engel olduklarını gösteren açık bir örnektir.

2. 1853-1854 Dönemi

Osmanlı devleti ile Rusya'nın karşı karşıya geldiği bir diğer savaş ise, 1853/1854 yıllarında gerçekleşen savaştır. 1850'li yılların başında Kafkas kartalı lakabıyla tanınan Şeyh Şamil Kafkasya'da Ruslara karşı mücadele ederken, o dönem Anadolu, İran ve Irak sınırının kesiştiği Hakkârî'de

39 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 109.

40 Genelde Nakşbendiyye özelde Hâlidîyye kolunun Irak ve İran'da Şiîlerle münasebetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Hamit Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yay., İstanbul 2007, s. 287-344

41 Ya'kûb Serkis, *Mebâhis Irakîyye*, Şirketu't-ticâre ve't-tibâ'ati'l-mahdûde, Bağdat 1948, s. 255

Nakşebendîliği yayan Seyyid Tâhâ da, Ruslara karşı bölge halkını hazırlamaya başlamış ve sınırın her iki tarafında meskûn Sünnî Kürtleri Osmanlı devletinin lehine seferber etmiştir.⁴² Aynı tarihte ve aynı amaçla biri Kafkasya bölgesinde diğeri Anadolu, İran ve Irak sınırında görevli iki Hâlidî şeyhinin eş zamanlı faaliyetleri tesadüfi değildir. Seyyid Tâhâ, İran Şahu Muhammed Kaçar'ın kendisine gösterdiği saygı ve sınıra yakın bazı beldeleleri ona bağışlayacak kadar sıcak ilişkiler geliştirmesine rağmen ona meyletmemiştir. Ayrıca Muhammed Şah'tan sonra tahta geçen Nasirüddin Şah'ın da iltifatları Seyyid Tâhâ'nın tavrını değiştirmemiştir. O, İran devlet ricalinin tüm gayretlerine rağmen İran'a hep mesafeli durmuş ve Osmanlı Rus ilişkilerinin bozulmaya yüz tuttuğu 1852-53 yıllarında İran'ın Rusya'yla olan işbirliğine rağmen Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemiştir. Bu dönemde Seyyid Tâhâ, İran'daki Sünnî Kürtleri organize ederek Ruslara karşı ciddi bir milis gücün hazırlanmasına öncülük etmiştir. Rus subaylarından Pyotr İvanoviç Averyanov'un Seyyid Taha'yı *mürteci halife* olarak nitelemesinin⁴³ temelinde, onun vefat edeceği son güne kadar bile Osmanlı için çalışması yer almaktadır.

Seyyid Tâhâ'nın 1853'teki Osmanlı Rus savaşından kısa bir süre önce vefatı, İran'da organize edip silahlandırdığı Kürt milislerin dağılacağı yönünde Rusları ümitlendirmiştir. Fakat Seyyid Taha'nın kardeşi Seyyid Muhammed Salih'in Hakkâri'den İran'a geçerek abisinin bizzat organize edip yönlendirdiği milis hareketini devam ettirmesi, Rus yetkilileri oldukça rahatsız etmiştir. O dönemi anlatan Averyanov'un verdiği bilgiler Seyyid Tâhâ ve kardeşinin bölgedeki etkisini ortaya koymaktadır.

“... Türkiye 1853 yılında bize savaş ilan ettiğinde, Kürt kitleleri Türklerin silaha sarılma çağrılarına uymadılar; Türklere atlı gruplar veren Kürtler, yalnızca Rusya'ya komşu olan bölgelerde yaşayan ve temerküz halindeki Türk birliklerinin baskısı altında bulunan Kürt aşiretleriydi; kaldı ki, kolay ve cezasız kalan yağma imkânının cazibesi de bu Kürt aşiretleri üzerinde etkili olmuştu.....

Türkiye Kürtleri arasında tam bir ilgisizlikle karşılanan Bab-ı Âli, bu kez İran Kürtlerini bize karşı kışkırtmayı denedi. Bu amaçla Tebriz'deki İngiliz ve Türk konsolosları, İran Kürdistanı'nın her tarafına ajanlar gönderdiler. O zaman İran

42 Pyotr İvanoviç Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler*(19. Yüzyıl), Avesta Yay., İstanbul 2010, s. 83.

43 Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler*, s. 83.

Kürtleri arasında Ruslara karşı savaş propagandasını, İran-Türk sınırı boyunca uzanan bölgelerde gezginlik yapan mürteci halife Seyyid Taha yürütüyordu; daha önceleri Şeyh Şamil ile de ilişkisi vardı. Savaşın ilanından kısa bir süre önce halife Seyyid Taha ölünce, onun görevini kardeşi Şeyh Salih üstlendi; Rusya'ya "cihat" ilan eden Şeyh Salih Berdesur'a yerleşti ve buradan İran ve Türkiye Kürtlerinin arasına savaş kışkırtıcısı ajanlar göndermeye başladı. İran Kürtleri çeteler halinde toplanmaya başlamıştılar ve bizim topraklarımıza akınlar düzenlemeye hazırlanıyorlardı. Şeyh Salih'in yerleştiği Berdesur İran'ın sınırları içinde bulunduğundan, Rusya, İran'dan bu şeyhin tutuklanmasını ve kendine bağlı Kürtlerin tedip edilmesini talep etti. İran ikiye bölünmüş bir siyaset izliyordu ve kaçamaklı cevaplar veriyordu. Bu tür ihtilafların çözümü için Tuğgeneral Sankovskiy başkanlığında askeri-diplomatik bir heyetin Kafkasya'dan İran'a gönderilmesi gerekmişti. Sonunda bu heyet 1853 yılının Kasım ayında bizim yasal taleplerimizin İran hükümetince yerine getirilmesini temin etti. Şeyh Salih İran'dan sürüldü, İran Kürtlerinin gözetlenmesi için İran-Türk sınırına İran birlikleri yerleştirildi; ancak bundan sonra İran Kürtleri yatıştılar..."⁴⁴

3. 1877-1878 Dönemi

19 Nisan 1877'de Prens Karçakof'un Osmanlı Devletine karşı harp kararını bir beyanname ile Avrupa'ya bildirmesiyle resmen başlayan⁴⁵ Osmanlı Rus Savaşı, aynı zamanda Osmanlı devletinin askerî ve toplumsal alanlarda yaptığı çok sayıda yeniliklere rağmen istenen seviyeye gelemediğini de ortaya çıkarmıştır. 1878 yılı içerisinde yedi sadrazam değişikliğinin yapıldığı⁴⁶ düşünüldüğünde yönetim mekanizmasındaki kafa karışıklığı hemen anlaşılacaktır.

1877/1878 Osmanlı Rus savaşına İstanbul ve Anadolu'dan, Kafkasya'ya ve Basra Körfezine kadar çok sayıda Hâlidî şeyhinin müritleriyle beraber gönüllü olarak katıldıkları veya Osmanlı'ya destek vereceklerini taahhüt ettikleri bilinmektedir.⁴⁷ Kafkas cephesindeki Osmanlı ordusunun genel

44 Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler*, s. 83-84.

45 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, VIII, 40.

46 Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, sad. Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 218.

47 Kuzey Kafkasya'da Şeyh Şamil, İran'ın kuzeybatı bölgesinde Seyyid Tâhâ, Seyyid Muhammed Salih ve Şeyh Ubeydullah ile Hevraman bölgesinin tanınmış Hâlidî şeyhi Osman Siracüddin et-Tavîlî ve çocukları Osmanlı ordusuna silahlı milisleriyle destek vermişlerdir. Ayrıca İran'ın güneybatısında Ahvaz bölgesindeki Araplarında Osmanlıya

komutanı Ahmed Muhtar Paşa, Van Tugay komutanı Faik Paşa'dan Şeyh Ubeydullah, Şeyh Hamza Serdilî ve Şeyh Muhammed Musilî tarafından silahaltına alınacak 15.000 Kürt süvari birliğini onun komutasına verilmek üzere hazır tutmasını istediği kaydedilir.⁴⁸ Buradan Osmanlı devletinin Ruslara karşı yerel halkın silahlandırılması ve savaşa iştiraklerinin sağlanması konusunda Kuzey Irak ve Anadolu'da etkin olan bazı tarikat şeyhlerinden yardım istedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim o dönem Nehrî Tekkesinde posta oturan Seyyid Tâhâ'nın oğlu Şeyh Ubeydullah, *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı mesnevisinde Bağdat'ta Şeyh Abdülkadir Geylanî (ö.561/1166)'yi ziyaret edip Nehrî'ye döner dönmez Sultan İkinci Abdülhamit'ten bir mektup aldığını ve mektubunda padişahın Ruslara karşı halkı cihada teşvik etmesini kendisinden talep ettiğinden bahsetmektedir.

چون رجوعم از زیارتگاه شد امر آمد از سوی دولت بجد
که کنم ترویج و تشویقی تمام بر جهاد روس بھر خاص و عام⁴⁹

Türkçesi:

(Abdülkadir Geylanî'nin) kabrini ziyaretten döner dönmez

Devlet(-i Aliyye)den gayet ciddi bir emir geldi

Ki eksiksiz edeyim teşvik ve terviç her kesi

Ruslara karşı cihad (etsin bu ümmetin) halkı ve efendisi

Hakkâri ve çevresindeki Kürt kabileleri üzerinde oldukça büyük etkisi bulunan ve saygı duyulan Şeyh Ubeydullah Nehrî (ö. 1300/1883), *Anadolu'da daha çok 93 harbi olarak bilinen 1877/1878 Osmanlı Rus savaşı ve halkı bu savaşa nasıl hazırladığını ve cephede neler yaşandığını detaylı bir şekilde nazma dökmüştür.*⁵⁰ Şeyh Ubeydullah'ın Hakkâri ve çevresinde meskûn Kürtlerden elli bin kişilik bir askeri güç oluşturacağı ve Ruslara

destek olmak için seferber oldukları ve onları bu yola teşvik edenlerin de yine o bölgede faaliyet yürüten Hâlidî mensupları oldukları bilinmektedir. Bk. Komisyon, *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2010, Belge numarası: 434, s. 153.

48 Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret*, çev. Mustafa Aslan, Avesta Yay., İstanbul 2009, s. 251.

49 Ubeydullah Nehrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb* haz. Seyyid İslam Duâğu, İntişârâtı Hüseyinî, Urumiye 1978, s. 107-108.

50 Nehrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, s. 107-118.

karşı savaşacakları bilgisinin İstanbul'da yayılması, İkinci Abdülhamit'in ondan elli bin kişilik bir gönüllü ordusu hazırlamasını istediği yahut Şeyh Ubeydullah'ın padişaha yazdığı cevabi mektupta bu sayıyı toplayacağı hususunda taahhütte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Gönüllü birliklerin sayısının beklenen veya taahhüt edilen sayıya ulaşmaması sebebiyle ilgili çevrelerde bir hayal kırıklığı meydana gelmiştir. O dönem yazılan bazı eserlerde de bu husus dile getirilmiş ve Şeyh Ubeydullah'ın daha az sayıda bir silahlı güçle savaşa iştirak ettiği belirtilmiştir.⁵¹ Şeyh Ubeydullah'a bağlı Kürt süvari birliği, Van ordusu olarak da isimlendirilen ve Faik Paşa'nın komuta ettiği kuvvetin içinde yer almıştır.

Doğu sınırlarımıza saldıran Rus ordusunun bir bölümü 17 Mayıs 1877'de Ardahan'ı almıştır. Diğer Rus birlikleri de Nisan ayında Doğu Beyazıt'a saldırmış ve Faik Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerini yenerek Erzurum'a yönelmişlerdir. Bu hadiseden önce Ahmed Muhtar Paşa'nın Faik Paşa'yı Rus kuvvetleri hususunda uyardığı, fakat Faik Paşa'nın tedbirsizliği yüzünden Rusların ilerleyişini durduramadığı ifade edilmektedir.⁵² Savaş sırasında Şeyh Ubeydullah ile Faik Paşa arasında Kürt birliğindeki savaşçıların gıda silah ve teçhizatı hususunda bazı anlaşmazlıkların meydana geldiği ve Şeyh Ubeydullah'ın durumu Ahmet Muhtar Paşa'ya iletildiği *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı eserindeki serzenişlerinden anlaşılmaktadır.⁵³

Nehrî Tekkesinde tasavvufî eğitim almış bazı Hâlidî şeyhlerinin de Osmanlı Rus savaşlarına iştirak ettikleri, destek verdikleri bilinmektedir. Bunlardan biri 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına iştirak eden ve Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan medrese çevrelerinde iyi tanınan Şeyh Halid Şirvanî Orekî (ö. 1294/1878)'dir.⁵⁴ Hâlidî şeyhlerinden

51 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, sad. Nihat Yazar, İrfan Yay., İstanbul 1973, s. 138,139; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, K.T.Ü Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Trabzon 1996, s. 22.

52 Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 54; Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 205.

53 Nehrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, s. 112-118.

54 Ne zaman ve nerede doğduğu tam olarak tespit edilemeyen Şeyh Halid Orekî keskin zekâsı ve hafızasından dolayı "*zamanın Şafisi*" diye isimlendirilmiştir. Norşin Medresesi'nde bir dönem ders almış olan Said Nursî'ye benzetilen Orekî, Seyyid Sibgatullah Arvasî'nin sobetlerini kaydetmiş ve Şark vilayetinin adliye müfettişliğini de yapmıştır. Bk. Seyyid Sibgatullah Arvasî, *Minah*, der. Mevlânâ Halid-i Şirvânî Ölekî, çev.

Seyyid Sibğatullah Arvasî'nin halifesi olan⁵⁵ Şeyh Hâlid, bu savaşta şehit düşmüştür.⁵⁶

4. 1914'ten Sonraki Dönem

Hâlidî tasavvuf geleneğinin en önemli birkaç merkezinden biri olan ve Şeyh Abdurrahman Tağî (ö. 1304/1886)'nin bugünkü adıyla Güroymak'ta açtığı "Norşin Medresesi"nden yetişmiş birçok tanınmış şahsiyet, Birinci Dünya Savaşında Ruslara karşı cihad için Kafkasya bölgesi ile Van, Muş, Erzurum ve Bitlis yörelerinde savaşmışlardır. Bunlardan biri de Said-i Nursî (ö. 1380/1960)'dir. Kendisi Hâlidî şeyhi değildir. Fakat Hâlidî şeyhlerinden Seyyid Nur Muhammed, Şeyh Abdurrahman-ı Tağî, Şeyh Fehim ve Şeyh Muhammed Küfrevî gibi bölgenin önde gelen şahsiyetlerinden dersler alan Said-i Nursî, Norşin Medresesi'nde Hâlidî tasavvuf geleneğini öğrenme fırsatını yakalamıştır. Bu nedenle Said Nursî, Norşin Medresesi hocaları başta olmak üzere o bölgede meşhur Hâlidî mensuplarına duyduğu saygıyı eserlerinde dile getirmiştir.⁵⁷

Said-i Nursî, Birinci Dünya Savaşında Ruslara karşı Kafkas cephesinde cihada katılmıştır. Van'a bağlı "Vestan" kazasına⁵⁸ saldıran Kazakları durdurmak için talebeleriyle seferber olan Said Nursî, bu savaşta çok sevdiği talebesi ve kâtibi Molla Habibi şehit vermiştir.⁵⁹ Osmanlı kuvvetlerinin mücadelesi ve mahalli savaşçıların çabası Rusları durdurmaya yetmemiştir. Ruslar Van ve Muş taraflarını işgal ettikten sonra Bitlis'e yönelmiş ve Muş'taki Osmanlı topraklarına el koyarak oradaki birlikleri kendilerini savunamaz duruma getirmişlerdir. Rusların el koyduğu topraklar içinde Said-i Nursî'nin de bulunduğu milis kuvvetlerce kurtarılmışsa da⁶⁰ Bitlis savunması sırasında Said Nursî'nin arkadaşlarının çoğu şehit edilmiştir. Kendisi

Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, Semerkand Yay., İstanbul 2009, s. 31.

55 M. Şefik Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşebendî*, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 57.

56 Arvasî, *Minah*, s. 31.

57 Said-i Nursî medrese eğitimi sırasında davranış ve hallerinden çok etkilendiği Norşin Hâlidî şeyhleri için "*fukara kıyafetinde melikler, padişahlar ve insan elbisesinde melâikeleri bir sohbet-i kudsiyyede göreceksin*" ifadesini kullanmaktadır. Bk. Said Nursî, *Mesnevî-i Nûriye*, çev. Abdülmeccid Nursî, Sözleryay., İstanbul 1977, s. 239-240.

58 Vestan, günümüzde Van'ın Gevaş ilçesi olarak bilinen yerleşim merkezidir.

59 Said-i Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, rnk neşriyat, İstanbul 2008, s. 112.

60 Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, s. 113.

de yaralı olarak Ruslar'a esir düşmüştür.⁶¹

Bitlis'te Ruslara karşı mücadele eden başka Hâlidî mensupları da vardır. Bunlardan birisi Hawramanlı Şeyh Osman Siracuddin Tavîlî (ö. 1283/1866)'nin halifelerinden⁶² Şeyh Muhammed Hazin Firsafî (ö. 1308/1892)'nin⁶³ oğlu Şeyh Sa'duddin Firsafî (ö. 1340/1921)'dir.⁶⁴ Şeyh Sa'duddin Rusların Doğu sınırlarımızdan içeri girip işgale başladığını duyduğunda müritleriyle beraber cihada katılmak üzere 1917'de Bitlis'e doğru yola çıkmış fakat Rusların geri çekilmeye başlamaları sebebiyle geri dönmüşlerdir.⁶⁵

Sonuç

İslam tarihinde tarikat mensupları da zaman zaman savaşlara katılmışlardır. Bu durum Osmanlı döneminde de devam etmiştir. 19. asrın ilk çeyreği ile 20. asrın ilk çeyreği arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlarda Anadolu, Kafkasya, Irak ve İran'da çok sayıda mensupları bulunan Hâlidî şeyhleri, savaşa müritleriyle beraber iştirak ederek Osmanlı ordusuna moral ve fiili destek vermişlerdir. Bunlardan Seyyid Tâhâ, Seyyid Muhammed Salih ve Şeyh Ubeydullah, Nehri Tekkesine mensup Nakşbendî-Hâlidî şeyhleridir.

1828-1829 Osmanlı Rus savaşında İran'da bulunan Kürt aşiret reisleriyle görüşen Seyyid Tâhâ, onlardan Ruslara karşı Osmanlı devletinin yanında savaşma sözü almıştır. 1853-1854 Osmanlı ve Rus savaşında ise aynı Seyyid Tâhâ kardeşi Seyyid Muhammed Salih'le beraber İran'da yaşayan Sünnî Kürtleri organize edip Ruslara karşı silahlandırma konusunda oldukça başarılı bir faaliyet yürütmüşlerdir.

1877-1878 Osmanlı Rus savaşında Anadolu'dan Seyyid Taha'nın oğlu

61 Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, s. 115.

62 Müderris, *Yâd-ı Merdân*, II, 23.

63 Şeyh Muhammed Hazin 1816 yılında Siirde bağlı Firsaf köyünde doğdu. Mezhep olarak Şafii, tarikat olarak Nakşibendiliğin Hâlidî koluna mensuptur. Sufî ve şair bir kişiliğe sahiptir. Arapça ve Kürtçe şiirler yazmıştır. Şiirlerinde *Hazîn* mahlasını kullanmıştır. 1892 tarihinde Firsaf köyünde vefat etmiştir. Bk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi- Tahsin İbrahim ed-Dûskî, *Mu'cemu's-Şu'erâi'l-Kurd*, Daru Sîpîrêz Duhok 2008, s. 321, 322.

64 Bu zat şeyh Muhammed Hazin'in oniki oğlundan beşincisidir. Bk. Vamikuddin Aydın, *Hayatu's-Şeyh Muhammed Hazini'l-Firsafi ve Menakibuhu*, y.y., t.s, s. 7.

65 Aydın, *Hayatu's-Şeyh Muhammed Hazin*, s. 32.

Şeyh Ubeydullah bizzat kendisinin başında yer aldığı binlerce Kürt milisten oluşan silahlı bir kuvvetle Van ordusuna dâhil olmuş ve Ruslara karşı savaşmıştır. Nehrî Tekkesinin bir şubesi olan ve Bitlis'in Hizan ilçesinde bulunan Hizan Tekkesi mensuplarından Şeyh Hâlidî Orekî (ö. 1294/1878), bu savaşa katılıp şehit düşen Hâlidî şeyhlerindendir.

1914'te başlayan Osmanlı Rus savaşında ise Anadolu ve Irak'tan çok sayıda Hâlidî mensubu savaşa katılmak için seferber olmuşlardır. Anadolu'da Nehrî Tekkesinin Bitlis'teki şubelerinden "Norşin Medresesi", Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki diğer Hâlidî tekkeleri ve Kuzey Irak'ın tanınmış irşad merkezlerinden Biyâre Tekkesi'ne mensup Hâlidî şeyhleri bu savaşa iştirak etmişlerdir.

Farklı coğrafyalarda bulunsalar bile Hâlidî şeyhleri önemli toplumsal hadiselerde Sünnî Osmanlı'nın yanında yer almışlardır. Ruslara karşı Gazavât adıyla Şeyh İsmail Şirvanî'nin halifeleri vasıtasıyla başlattığı cihadî harekete, Şeyh Şamil döneminde Nehrî Tekkesinde postnişin olan Seyyid Tâhâ'dan askerî anlamda olmasa bile toplumsal anlamda verilen destek aslında çok önemli ve anlamlıdır. Dağıstanlı Şeyh Şamil'e büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşan Hakkâri, Van, Urmiye ve İmadiye bölgelerinden gelen bu destek, Hâlidî şeyhlerinin bölgesel ve etnik düşüncelerin çok üzerinde ümmetçi bir geleneği benimsediklerinin açık bir göstergesidir.

Anadolu'da Hâlidî şeyhlerinin etraflarına topladıkları gönüllülerle oluşturdukları yerel savaşçılar, Doğu cephesinde Ruslarla savaşan Osmanlı ordu mensuplarına moral vermiş ve maneviyatlarının yükseltilmesinde katkı sağlamışlardır. Bu katkıyı sağlamada Nehrî Tekkesinin ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Kaynakça

Abdulla, Nejat, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret*, çev. Mustafa Aslan, Avesta Yay., İstanbul 2009.

Agostanı, Gabar, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

Algar, Hamit, *Nakşibendîlik*, İnsan Yay., İstanbul 2007.

- Arvasî, Seyyid Sibğatullah, *Minah*, der. Mevlânâ Halid-i Şîrvânî Ölekî, çev. Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, Semerkand Yay., İstanbul 2009.
- Aydın, Vamikuddin, *Hayatu's-Şeyh Muhammed Hazini'l-Firsafti ve Menakibuhu*, y.y., t.s.
- Averyanov, Pyotr İvanoviç, *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Avesta Yay., İstanbul 2010.
- Bağ, Yaser, *Çerkeslerin Dünü Bugünü*, Kafkasya Derneği Yayınları, Ankara 2001.
- Bennigsen, Alexandre, Lemercier-Quelquejay, Chantal, *Sûfi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Ankara: Akçağ Yay., Ankara 1988.
- Berkok, General İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası İstanbul 1958.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, K.T.Ü Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Trabzon 1996.
- Gökçe, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979.
- Grigorianz, Alexandre, *Kafkasya Halkları*, çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara t.s.
- Hakan, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yay., İstanbul 2001.
- Henze, Mary L., *19.yüzyıl Seyyahlarına Göre Ortaya Kafkasya'da Din*, çev. Ahmet E. Uysal, O.T.D.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yay., Ankara 1984.
- Henze, Paul B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, O.T.D.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yay., Ankara 1985.
- Hızal, Ahmet Hazer, *Kuzey Kafkasya*, Orkun Yay., Ankara 1961.
- Hurşid Paşa, *Rihletu'l-hudûd beyne'd-Devleti'l-Osmâniyye ve İnan*, çev. Mustafa Zehran, haz. Es-Safsâfi Ahmed el-Kutûrî, el-Merkezü'l-Kavmî Lî't-Tercüme, Kahire 2009.

Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2010.

_____ *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, BBŞB Yay., Bursa 2012.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Kavak, Abdulcebbar, "Kuzey Kafkasya'daki Tasavvufî Örgütlenmeler İçerisinde "Müridizm" in Gelişim Süreci ve Hâlidîlik İle Bağlantısı", *Kafkasya Üniversiteler Birliği Uluslararası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yay., Ağrı 2014.

Kurat, Yuluğ Tekin, *1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi(1992), cilt: 16, Sayı: 27.

Komisyon, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1986.

Komisyon, *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2010.

Korkusuz, M. Şefik, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşebendî*, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010.

Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, sad. Nihat Yazar, İrfan Yay., İstanbul 1973.

Memiş, Abdurrahman, *Halid-i Bağdadî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.

Muhammed, Abdurrezzak Abdurrahman, *Serburdeki Hawraman Serdaneki Tavîle*, Çaphane-yi Maharet, Tahran 2005.

Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004.

Müderriş, Abdülkerim, *'Ulemâuna fi hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983.

_____ *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011.

Nehri, Ubeydullah, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, haz. Seyyid İslam Duâgu, İntişârâtı

- Hüseyinî, Urumiye 1978.
- en-Nevvâr, Abdülaziz Süleyman, *Târîhu'l-İraki'l-hadis*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Kahire 1968.
- Nursî, Said, *Tarihçe-i Hayat*, rnk neşriyat, İstanbul 2008.
- _____ *Mesnevî-i Nûriye*, çev. Abdülmecid Nursî, Sözlere Yay., İstanbul 1977.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yay., İstanbul 2010.
- Öcalan, Hasan Basri, *Bursada Tasavvuf Kültürü*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000.
- Özdamar, Mustafa, *Dersâdet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 2007.
- Sahib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbâtı hadreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-Terakkî, Dimaşk 1334.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri*(1856-1876), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.
- es-Selefi, Hamdi Abdülmecid, *Mu'cemu's-Şu'arâi'l-Kurd*, Daru Sipîrêz, Du-hok 2008.
- Serkis, Ya'kûb, *Mebâhis İrakiyye*, Şirketu't-ticâre ve't-tibâ'ati'l-mahdûde, Bağdat 1948.
- Şeref Efendi, Abdurrahman, *Tarih Musahabeleri*, sad. Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yay., İstanbul 2011.
- Yeğîn, Süleyman İzzet, *Birinci Dünya Harbinde Azerbaycan ve Dağıstan Mu-harebelerinde 15.nci Piyade Tümeni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strate-jik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2006.
- Yılmaz, H. Kamil, *Altın Silsile*, Erkam Yay., İstanbul 2007.
- Yurtgezen, Ali, *Hâcegân Sultanları*, Semerkand Yay., İstanbul 2013.